

Groruddalens gamle kulturlandskap

Egil Bendiksen

Stordamsnaret sett fra Stordamveien mot Tvetenveien. Tveten gård til høyre.
Foto: Truls Teigen 1970.

situasjonen endelig skal avklares. Kanskje synes ikke dette for den utenforstående å være noen dramatisk skjebne, men det får allikevel vidtrekkende konsekvenser for gårdene.

Gården som blir liggende i regulert friområde har heller ikke kunnet imøte-se noen klart definert skjebne. Gårdsbruket skal i prinsippet vike plassen til fordel for turveier, friluftsområder, sportsanlegg m.m. Selv om planen skulle gå ut på å bevare gården i om-

rådet av forskjellige årsaker, betyr det gjerne en ytterst beskåret gård. Oslo kommuneplan fra 1976 sier ikke noe konkret om hvordan jordbruk/gårdsdrift på de regulerte friområdene i byggesonen skal organiseres. For den tradisjonelle eier/bruker betyr dette at mulighetene for å drive gårdsbruk i privat regi er tapt for all fremtid.

Rapporten «Gårdsbruk i Oslo» kan fås hos Byantikvaren i Oslo. Den anbefales!

★

Groruddalen – hva forbinder folk med dette navnet? – En tallrik samling stygge industri- og lagerbygg plantet planløst ned i terrenget, trafikkmaskiner, mindre vakre drabantbyer og i det hele tatt – et preg av å være Oslos søppelkasse? Dessverre er det nok mye sant i en slik beskrivelse, takket være våre siste tiårs «dyktige» politikere og deres planlegging eller mangel på sådan.

Groruddalen er imidlertid mye mer. Selv om man har vært dyktig til å rasere et av landets fineste jordbrukslandskaper, er det utrolig hvor mange rester fra en annen tid som fortsatt kan spores i landskapet – særlig når man husker hvordan det engang var. Man trenger ikke være født tidligere enn midt på 50-tallet for å ha vokst opp på landet på Grorud. Bildet av kuflokken som for første gang etter vinteren løp yr og vårkåt ut på jordene på Ammerud om våren – og kuene og hestene man ga mat hver morgen rett utenfor OBOS-blokken så sent som i 1961 – det står fortsatt levende.

Jordene utenfor var barndommens blomsterenger, hvor vi unger kunne leke og finne våre små skjulesteder inne blant det høye graset da beitingen tok slutt. Det var et flor av blomster i alle regnbuens farger: prestekrage, blå-klokke, hundekjeks, sukkertopp (rød-kløver), skje-kniv og gaffel (knollerte-knapp), kattøye (tveskjeggveronika), sennepsblomst (vinterkarse m.m.),

smørblomst (engsoleie), maria gullsko (tiriltunge), jordbærblomst (markjordbær) og sankthansblomst (skogstorkenebb). Man kan fortsatt fornemme hvordan stråene bølget i vinden, sommerfuglene fløy fra blomst til blomst, humlene summet samt lyden av gresshoppa. Nostalgi? – Selvfølgelig, men i form av en positiv opprulling av de første naturverdier i livet, som for evig satte seg i bevissheten og ble med på å forme ens senere liv. Hva med dagens barn i Groruddalen – har de muligheter til liknende opplevelser?

Groruddalen har en lang historie, og dalen i den form vi kjenner den fra de siste 25 år, utgjør bare en forsvinnende liten andel. Jordbruket var hovednæringsvei. Jordbrukslandskapet var imidlertid ikke noe statisk landskap, og utnyttelsen av dalen har opplagt økt gradvis, fra den rommet mektige edellauvskog i postglasial varmetid og fram til i dag. Av 23 daterbare gårdsnavn er 14 fra Middelalderen, 7 fra Vikingtida og 2 enda eldre, altså fra før ca. 800 e.Kr. De tallrike rud-navn er fra perioden 1000-1350. Med voksende befolkning skjedde en fortetting, og i 1885 var det 65.000 husmenn i Norge. Mange av de små brukene vi fortsatt har rester av, eller navn etter i Groruddalen, oppsto så sent som på 1800-tallet.

Oversikt over Grorud, fra Furuset mot Grorud kirke. Foto: A.B. Wilse 1932.

Står man på toppen av Røverkollen og ser utover, kan man fort få et levende bilde av «Grorudfjordens» utstrekning i den første tida etter at landisen hadde trukket seg tilbake. En fjordarm strakte seg inn mot Huken, og noen oppstikkende furukoller var en gang øyer. Det gamle kulturlandskapet følger temmelig nøyaktig den gamle havbunnen med marin leire, som skiller seg markert fra de tilgrensende markområder med sitt magre jordsmonn av tynt morenedekke.

Det fruktbare jordsmonnet ble i stadig økende grad viktig for å forsyne hovedstaden med matvarer. Noen tiår før årtusenskiftet skulle imidlertid de

gamle kulturlandskapene bli slukt av det moderne velstandssamfunn, øverst i dalen først på 1970-tallet. Bruk av jordbruksareal til industri og boligbebyggelse startet imidlertid allerede på siste halvdel av 1800-tallet, og i perioden fra 1907 til 1939 ble arealet av dyrket mark i hele Østre Aker redusert fra om lag 31.000 dekar til 22.000 dekar.

Flere hele gårdstun ligger intakt spredt omkring i dalen. Fine eksempler er Bånkall, nordre Ammerud, nedre Furuset og Arveset. Andre steder fører gamle våningshus en bortgjemt tilværelse inne i nyere boligstrøk. Slike bygninger har en historie som er ukjent for mange. Et skrekkeeksempel på det å bli

nærmest spist av sivilisasjonen er Vestby gård, som har gitt navnet til Vestbysletta. De færreste vet kanskje at denne tidligere plassen under Ulsholt står tilbake som et stort, gammelt våningshus på ei lita øy inne i et sterkt trafikkert veisystem like sør for tidligere Groruddalen skole.

Noen gamle gårder lever videre bare i navnet til drabantbyen som slukte dem, f.eks. Haugenstua. Selv om Veitvet gård lå på dagens Rødtvet, og den sentrale Stovner-bebyggelse burde hett Fossum, fører de lokale stedsnavn kulturarven videre. Navn som Fjellhus og Haugerud på Ammerud er nok imidlertid i ferd med å gå i glemmeboka.

Pådriver for vern av de tradisjonelle verdier har vært Aker Sogneselskap,

som i 1951 opprettet «Komiteen for bevaring av de gamle Akergårder». Resultatet av komiteens arbeid og innsamling av data er utgitt i form av utredningene «Den gamle bygningskultur i Aker». I nr. 3 gis en oversikt over status for de Akergårder som det fortsatt er noe igjen av.

Som de andre deler av byen har også Groruddalen fått beholde levende gårdsmiljø, ikke minst 4H-gården nordre Lindeberg. Av gårder med spesielle aktiviteter skal også nevnes Nordtvet, Årvoll og Tveten. Videre er Groruddalens eneste herregård, Linderud, et landemerke i dalen. Den har stor kulturhistorisk verdi og er sikret mot riving.

Det gamle kulturlandskapet er det for øvrig rester etter mange steder i form

Ammerudsletta. Foto: Bjarne Bendiksen ca. 1950.

Stig gård. Foto: Egil Bendiksen 1991.

av åpne enger, ofte som følge av tilfældigheter. Mange av disse er perler i byens grønne landskap, og det er viktig å sette inn energi her. Er det vilje til å gjøre det?

De tallrike fragmenter av gamle jorder har rett og slett ingen status pr. i dag, til tross for at vi er inne i en brytningstid. Dalens befolkning er nå blitt utålmodige og prøver i økende grad å forsvare de gjenværende trivselselementer. På 1960-tallet var det nære på at større deler av Alna, dalens livsnerve, ble lagt under jorda. Den stinket av kloakk, og stedvis ble den også lagt i rør for å vinne areal for andre formål. Dette har skjedd helt fram til våre dager. I dag framstår elva som grøntkorridor og helt sentralt landskaps-

element, og man snakker om Alnapark. Den er sentral i forbindelse med byens turveinett og folks grønne nærmiljø. Grøntplan og parkmelding er blant byplanleggenes redskaper for å sikre vår framtidige trivsel i nærmiljøet.

Det er ikke bare bygg og asfalt som har lagt sitt lokk over det gamle kulturlandskapet. De vidstrakte plenørkner har tatt sin del. Haugenstua, Furuset og Ammerud mot Alna/Hagelundveien er eksempler på det. På sistnevnte sted er nok barneleken fortsatt ivrig og levende, men kvaliteten kan ikke sammenliknes med de gamle, tuete blomsterenger som dekket bratte bakker og raver inntil en hel bataljon med bulldozerer noen uker før drøye 20 år siden sørget for den mest bedrøvelige forvand-

ling av gammel, variert kulturmark til monotone flater.

I dag tenkes nytt. Engene bevares som del av friområder og som del av grøntkorridorer man tilstreber i forbindelse med turveitraseer. De idylliske Hestjordene på Rødvet har faktisk, som de eneste langs Lillomarka, klart å komme seg innenfor Markagrensa. Likevel mangler det gamle kulturlandskapet status som sådant. Særlig burde gamle slåtteenger/beitemarker være interessante å ta vare på. To elementer er viktige, nemlig landskapsform og vegetasjon.

Groruddalen er fra naturens side et typisk ravine-/leirbakkelandskap. Denne landskapsformen har blitt drastisk forandret og ødelagt over hele Østlandet de siste 20 år. Bare en liten brøkdel av de naturlige ravinene er tilbake på grunn av bakkeplanering eller gjenfylling i forbindelse med utbygging. Gjenfylling har skjedd i stor grad også i Groruddalen, og det er viktig å ta vare på det som er tilbake. Langs Alna kan dette skje ved at man utvider grøntkorridorbredden der det er raver. Friområder som kutter av dalendene mister mye av sin kvalitet fordi man ødelegger et viktig landskapselement.

Vegetasjonen er mer problematisk. 1960-tallets vakre blomsterenger var en kortvarig overgangsfase etter opphør av beite. Den naturlige suksesjon – prosessen som gjør at artssammensetningen forandrer seg over tid – har gått sin gang og gitt en mer monoton vegetasjon. Denne utviklingen går imidlertid langsamt. Hvis jordene ble overlatt til seg selv i lang nok tid, ville vi få tilbake skogen – lauvskog i sørhellingene, granskog i nordhellingene og ulike blandinger ved andre eksposisjons-

forhold. Tjue-tredve år etter jordbrukets opphør ser man imidlertid at trær og busker bare i liten grad har etablert seg, bortsett fra enkelte fuktige, skyggefulle steder (ofte ren seljeskog) samt i kanten av eldre lauvskog, hvor særlig ospa har inntatt tilgrensende areal. Hvorfor?

Hemmeligheten grunner seg i at når plantemassen ikke blir beitet eller høstet ut, danner det seg etter hvert et svært tjukt og ugjennomtrengelig lag med visne grasrester hvor det er svært vanskelig for trær å spire og etablere seg. På ei magereng – eng som ikke tidligere har vært oppdyrket – er artsrikdommen stor, og ingen arter dominerer (tilsv. «kalkfattig tørreng»). Den fasen vi befinner oss i i dag er mer artsfattig, og enkelte arter kan ha relativt sterk dominans, ofte flekkvis. Langs Alna på Grorud ser man enkelte felt hvor skogstorkenebb kan danne store renbestander, og det er sikkert og visst at dette også kan være vakkert en fin junidag når det dannes store purpurfargete tepper. Enkelte steder husker jeg det var klumpforekomster av denne arten også midt på 60-tallet, men disse har spredt seg kraftig. Andre steder har bringebær gjort det samme. På et visst stadium vil imidlertid den tette grasfilten løses opp, og skogen vil innta arealet om de naturlige prosesser får virke fritt. Denne prosessen kan på et visst punkt plutselig akselerere. Etablering av ny skog ved treplanting forsøkes og kan enkelte steder være en ønsket utvikling. Det er da viktig å unngå fremmede treslag og søke å få inn de lokale, norske treslag i et naturlig blandingsforhold.

På marker som tidligere har vært oppdyrket og gjødslet, vil forholdene

arte seg annerledes. Her vil blomsterengene også fra begynnelsen være mer artsfattige, ofte dominert av hundekjeks, skogstorkenebb og engsoleie.

Dagens grøntlandskap kan vi dele inn i to hovedkategorier, (jfr vegetasjonskart Oslo Helseråd 1984). Den ene er «parkområder og grøntanlegg» og den andre er «rik ødeeng». Det siste er betegnelsen på sene stadier av natur- eller kulturreng etter opphør av opprinnelig bruk. Disse engene er fortsatt vakre, og så lenge skogen ikke etablerer seg, skjøtter de seg selv og fører slik sett ikke til kostnader. I dag betegnes de imidlertid ofte på en negativ måte som «løkker» eller «villnis», oversatt: fritt fram for utbygging eller andre inngrep. Det er viktig at byplanleggerne blir klar over at denne type enger er høyt verdsett, både av barn og voksne.

Parkvesenet er i ferd med å sette nye og interessante tanker ut i livet. De planter trær og eksperimenterer med blomsterenger – en erstatning for de gamle magerenger. En interessant tanke ville være å drive slått på enkelte av de gamle engene. Jorda har lagret en frøbank av den gamle engas planter, og kanskje kunne man reetablere noe som liknet «barndommens blomstereng». Om vi i dag har en så alvorlig nitrogenforurensning at det ville bli for næringsrikt for denne typen, gjenstår å se. Det ideelle ville jo være om man også kunne få tilbake beiting enkelte steder, både med tanke på ressursutnyttelse og bybarns manglende kontakt med dyr i dagens situasjon.

Særlig langs Alna har vi fortsatt mange steder kraftige belter med lauvskog og kratt. Særlig de fuktigste partiene kan ha vært tresatt fra tidenes morgen, men det meste er nok kultur-

påvirket og godt utnyttet i tidligere tider, både til ved og som beite. Skog som fortsatt er tydelig kulturpåvirket er på vegetasjonskartet markert som hagemarkskog. Typisk er rike innslag av spisslønn og bjørk. Lønna dominerer ofte i yngre stadier av edellauvskog, og rene bjørkebestander i lavlandet er et typisk kulturfenomen. Mer eller mindre naturlig skogsvegetasjon i byggesonen (utenfor Marka) synes å ha fått en klart økende status på få år som naturlige rekreasjonsområder, som små naturlige økosystemer med sitt innhold av planter og dyr og som verdifulle lekeområder for barn.

Jeg har nevnt gamle bygninger, enger og hagemarkskog. Dette er de mest iøynefallende trekk av gjenværende kulturlandskapselementer. Man kunne i tillegg lagd ei lengre liste over andre rester i terrenget etter en svunnen tid, f. eks. steingjerdene på Monsebråten og Hestejordene, styvingstrær av lind i lia bak Frankrig (Bergensveien), vakre runtrær, for ikke å glemme rester av gamle veier. Hvor mange vet for eksempel i dag at stien fra undergangen ved Ammerudgrenda, gjennom skogen til Alna ved Monikaskolen, er siste rest av gamle Ammerudveien som gikk gjennom gårdstunene på mellom-Ammerud og nordre Ammerud?

Mye er sagt om naturopplevelse og rekreasjon representert ved det gamle kulturlandskapet. Det samme landskap gir også stedet røtter, og det ivaretar Groruddalens behov for tilhørighet. Disse verdiene blir fint ivarett av Groruddalen Historielag, både som beskytter mot ødeleggende inngrep, ofte som følge av manglende lokalkjennskap hos planleggerne, og som kilde til identitetsfølelse overfor hjemstedet.

Bånkall gård. Foto: Morten Krogstad 1985.

Folkets engasjement og kampvilje er avgjørende for hvordan dalen vår skal se ut i framtida. Vi i Groruddalen har også vår Østensjø eller Abildsø gård å kjempe for. Vi har Bånkall. Restauring er på høy tid etter 17 år med en udefinert regulering som spesialområde og samtidig forfall. Samtidig burde planene om et gårdsmuseum realiseres. Noen steinkast lenger nedover Trondheimsveien ligger gamle Rommen skole, nedlagt i 1911 og også høyst bevaringsverdig.

Vi er ved en korsvei med hensyn til vår kulturarv. Visse bygninger må reddes nå om det ikke skal bli for sent. De «rike ødeenger» burde få sin store sjanse gjennom grøntplan og park-

melding – en sjans til også å oppnå høyere status som grønn ressurs for trivsel og opplevelsverdi.

Våre barn vil aldri få oppleve dalen slik den engang var, men la oss sørge for at også de får oppleve litt av de tallrike gleder det gamle kulturlandskapet ga oss. Mye av Groruddalen er bokstavelig talt ødelagt, men en god del kan fortsatt reddes.

Egil Bendiksen er botaniker og forsker ved Norsk institutt for naturforskning.